

*Prof. dr. sc. Šabani Alisabri, Fakultet kriminalističkih nauka
Univerziteta u Sarajevu*

SOCIJALNA ISKLJUČENOST: NOVI OBLIK MARGINALIZACIJE

Sažetak

U radu se razmatra geneza pojma socijalne isključenosti i autor smatra da je masovno siromaštvo osnovni potencijal za stvaranje socijalne isključenosti. Univerzum varijable siromaštva ne iscrpljuje se samo pojavom socijalne isključenosti, nego ima i niz drugih implikacija, poput neuspjeha socijalnih reformi, slabog socijalnog kapitala i niske stope socijalnog povjerenja. U daljem tekstu se elaborira sociološki status socijalne isključenosti kroz fenomenologiju socijalnih problema. Također, autor smatra da je socijalna isključenost aspekt socijalnog problema. Pojava socijalnih problema po sebi zahtijeva analizu ponašanja i reakciju na fenomen. Konkretno, analiza mora nastojati da shvati kako neke aktivnosti ili ponašanja privlače pažnju, a neki ne. Socijalni fenomen, kao socijalni problem, tendira da se održava i pretpostavke za njegovo trajanje u prostoru i vremenu jeste znatan broj ljudi koji su njime obuhvaćeni. S druge strane, socijalni problem veže i niz socijalnih službi koje su zadužene za kontrolu problema. Na kraju se razmatraju recentni uvidi o pojmu socijalne isključenosti.

Ključni pojmovi: siromaštvo, socijalna isključenost, socijalni problemi, deprivacije

* * *

Socijalna isključenost po porijeklu je problem razmatran u okviru sociologije marginalnih i subkulturalnih grupa. Uglavnom je bio fokusiran na oblike izolacije kao izabrani način života. Izabrana socijalna izolacija je kriterij varijabla koja te skupine kvalificira kao subkulturalne. No, problem nastaje kada ta izolacija nije

izabrana, nego je nametnuta. Riječ je o procesima u društvu dinamičkog karaktera, dobrim dijelom nekontroliranih, i u osnovi sa neplaniranim posljedicama i rizicima. Nove društvene kompleksnosti u ekonomiji, politici i socijalnom mainstreamu izazvale su nove oblike i situacije isključenja. Na balkanskim prostorima, paradoksalno, desio se sasvim drugi obrat, ali sa sličnim konsekvencama. Narodi i etnoskupine su pokrenuti u definiranju kolektivnih identiteta tokom osamdesetih godina, da bi se u devedesetim ponudila rješenja koja su bila pogubna za većinu. U postratnom periodu na scenu je stupio tranzicijski kapitalizam, koji je izazvao teška ekonomska i socijalna razaranja društva, koja su najvidljivija u masovnom siromaštvu. Paradigma koja postulira činjenicu da je siromaštvo umnožena nesposobnost sasvim je mjerljiva za naše prilike u pomenutim periodima.

Masovno siromaštvo je osnovni potencijal za stvaranje socijalne isključenosti. Univerzum varijable siromaštva ne iscrpljuje se samo pojavom socijalne isključenosti, nego ima i niz drugih implikacija, poput neuspjeha socijalnih reformi, slabog socijalnog kapitala i niske stope socijalnog povjerenja. Mreža socijalnog nepovjerenja se prostire na 16 nivoa koji potencijalno mogu imati korelativne veze, a to su: relacija pojedinac-pojedinac; pojedinac-grupa; pojedinac-kolektiviteti; pojedinac-institucije; grupa-grupa; grupa-pojedinac; grupa-kolektivitet; grupa-institucija; kolektivitet-kolektivitet; kolektivitet-pojedinac; kolektivitet-grupa; kolektivitet-institucija; institucija-institucija; institucija-pojedinac; institucija-grupa; institucija-kolektivitet i kolektivitet-kolektivitet. Naravno, ove potencijalno korelativne mreže nepovjerenja moguće je pratiti u horizontalnoj i vertikalnoj (hijerarhijskoj) ravni. Također, postoje i prostorni aspekti socijalne isključenosti koji razmatraju "mjesto bivanja" kao situaciju iz koje se može ili ne može participirati u socijalnim mrežama i tokovima. Proces isključenja implicira socijalne odnose poput diferencijacije, klase, etniciteta, pola, dobi, pa i bračnog statusa. U političkom diskursu procesi socijalnog isključivanja se mogu razumjeti kao odsustvo države blagostanja, odnosno institucija koje na reduciran način štite socijalno marginalizirane. Fenomeni socijalne isključenosti, dakle, ne odnose se smo na siromaštvo, nego uključuju kompleksne i nepredvidljive odnose nepotpunih socijalnih prava, nepristupačnost tržištu rada usljed nepotpune i slabe obrazovanosti, općenito nepristupačnost resursima i šansama.

Sociologija, polazeći od svojih generalnih kategorija poput porodice, socijalne stratifikacije, edukacije, manjina, statusa, uloga, socijalnih promjena i tome slično, u dovoljno preciznoj mjeri identificira socijalne probleme kao svoj autentični predmet interesa. Postoje različite teorijske orijentacije i česta preklapanja drugih društvenih nauka, ali možemo reći da socijalni problemi zbog toga indiciraju svoju univerzalnost. Ono oko čega je sociologija zaokupljena u vezi socijalnog problema jeste da otkrije kako je socijalni problem konstituiran u društvu i koji su mogući istraživački stilovi unutar socijalnih problema. U tom smislu se izdvojila podgrana u opštoj sociologiji poznata kao „sociologija socijalnih problema“. Sociologija kao disciplina ispituje procedure, procese i promjene kolektivne aktivnosti u pogledu socijalnih problema i analizira socijalno proklamirana rješenja. U velikom broju socioloških radova naglašeno je da su socijalni problemi često izolovani od problemske situacije i tretirani su bez širih veza sa ostalim socijalnim aspektima. U tim istraživanjima je sugerirano da je, često, vladajuća klasa u društvu ona snaga koja definira socijalni problem. Tako, npr., problem siromaštva sa stanovišta vladajućih klasa je problem siromaštva sam po sebi, a ne kao izraz klasne nejednakosti. Također, u tom domenu postoje različiti pristupi u rješavanju socijalnih problema, a kreću se u rasponu od popravljivanja subjekata uključenih u socijalni problem pa do kažnjavanja.¹

Socijalni problemi su samoevidentne činjenice ili objektivno data stanja. Uobičajena svijest o socijalnim problemima ne dopire do osnovnih protivriječnosti i geneze nastanka socijalnog problema. Kao što smo ranije naveli, vidljivost socijalnog problema je dovoljna da se pripiše subjektima kao njihova sklonost ka učešću u socijalnom problemu, a ne kao posljedica dubljih uzroka. Ako analiziramo socijalni kontekst socijalnih problema vidjet ćemo da postoji organska veza između njih. Npr., fenomen stalnog siromaštva u diskursu ekonomskih razlika jedno je od najproblematičnijih pitanja razvoja danas. Unatoč činjenici da je dvadeseto stoljeće karakteristično po eksploziji bogatstva, čak i u zemljama koje nisu zapadno-industrijski orijentirane, evidentni su

¹ Hadden, C. Stuart and Lester, Marilyn, 1976. Looking At Society's Troubles: *The Sociology Of Social Problems*, in: Zimmerman, H. Don, D. Wieder, Lawrence, Zimmerman, Siu (ed.), *Understanding Social Problems*, New York, Praeger Publishers, p: 5-19.

problemi devijantnosti povezanih sa razvojem. Zbog toga je veoma grubo konstatirati da ekonomski razvoj po sebi rješava niz socijalnih problema, nego naprotiv stvara nove. Analiza sugerira da ekonomski razvoj nije praćen socijalnim razvojem, a rezultat je novi set devijacija i socijalnih problema, između ostalog i socijalne isključenosti. Tamo gdje socijalni razvoj ne prati ekonomski razvoj u pravilu se javljaju značajniji socijalni problemi i pripadajuća socijalna isključenost. Nije problem u nedostatku ekonomskih resursa, nego neuspjeh usaglašavanja ciljeva ekonomskog i socijalnog razvoja, u kojem je implicitno sadržan zahtjev da od ekonomskog razvoja koristi ima populacija u cjelini. Čak i u klasično industrijskim i postindustrijskim zemljama siromaštvo nije ukinuto, zato što značajan dio populacije nije bio uključen u ekonomski razvoj i nije se ulagalo u tzv. humani kapital. Najpogođeniji su ruralne oblasti i predgrađa starih industrijskih gradova, poput Bradforda ili Manchestera u Britaniji ili Milwaukeeja i Detroita u SAD-u, Zenice, Tuzle i niza drugih gradova koji su funkcionirali na temelju monoprivrednih djelatnosti u BiH.. To ne znači da nije bilo ulaganja u humani kapital, ali stare radničke strukture nisu bile spremne na dokvalificiranje ili učenje novih vještina koje su potrebne za nove oblike zaposlenja. Došlo je, kao posljedica, do socijalnog loma ovih struktura u svakom pogledu, osobito do socijalne isključenosti. U tim je dijelovima populacije u međugeneracijskom prostoru najvidljivije siromaštvo, nezaposlenost, kriminal, dezintegracija porodice, narkomanija, prostitucija itd. Šire javno mnijenje će brzo iskonstruirati stav da su pojedini dijelovi navedenih gradova jednostavno opasni i da ih zbog toga treba izbjegavati, ali se neće upuštati u diskusiju o devastiranosti industrije tih gradova. To je ono na što sociologija obraća pažnju u svojim analizama.

Devijantan ambijent iniciran ekonomskim razvojem ne manifestira se samo kroz siromaštvo, nerazvijenost, loš materijalni status i neadekvatne životne uslove, već i kroz isključivanje nekih dijelova populacije iz potpunog učešća u razvoju. Zbog izolacije od osnovnih resursa masa siromašnih nema im pristupa. Također, u mnogim je zajednicama prisutna polna diskriminacija. Žene su izložene nadeksploataciji, diskvalificirane su, iako znatno doprinose ekonomskom razvoju. One ne učestvuju u raspodjeli bogatstva. Žene su uključene u poljoprivredna i zanatska zanimanja i njihov doprinos ekonomskom razvoju se smatra zanemarljivim. Nametnuti su im uslovi ovisnosti od muškaraca, u

inferiornijem su statusu, sa malim šansama da ga poboljšaju. Isti je slučaj sa dječijim radom. Djeca nemaju mogućnost adekvatnog školovanja, socijalne zaštite, kao ni osjećaj sigurnosti. Njihov rad predstavlja pokušaj povećanja prihoda porodice. Osim toga, u novije doba djeca iz siromašnih slojeva često su predmet trgovine u cilju pedofilije. Devijantnost se ispoljava i kroz degradaciju ekološke strukture prirode i zbog toga su izazvane štete koje se teško mogu popraviti ili ublažiti. Većina siromašnih zemalja, sa masom socijalno isključenih, zemlje su nestabilne demokracije i vojnih diktatura. Golemi resursi ovih zemalja odlaze na samosvrhovito političko djelovanje i održanje na vlasti, a neznatan dio na socijalni razvoj. Niz je sociološki relevantnih uzroka zbog kojih pojedine regije ne uspijevaju da se revitaliziraju unatoč snažnim intervencijama finansijskih i humanitarnih institucija.

Jedan od razloga je nekvalitetan socijalni kapital. Socijalni kapital je mreža odnosa izraslih na dobrovoljnoj bazi, a osnovni kvalitet je povjerenje u mrežnim interpersonalnim i institucionalnim infrastukturama. Dinamika socijalne isključenosti povezana sa socijalnim problemima ostaje široko rasprostranjena osobito u zemljama tranzicije. Poznato je da su istočnoevropske i balkanske zemlje nakon disolucije političkih zajednica upale u nove zamke razvoja i najveću cijenu su platile obespravljenje mase, najčešće kroz socijalnu isključenost. Ne tvrdimo da je većina fenomena socijalne isključenosti rezervirana za tranzicijske zemlje, nego da su populacije u njima izložene većim rizicima. I u razvijenim zemljama postoje socioproblemske situacije i socijalna isključenost, s tim da su pod većom socijalnom kontrolom institucija i vlade. Navedeni problemi osvjetljavaju, na pojednostavljen način, situacije koje involviraju niz ponašanja i stanja vezanih za socijalnu isključenost kao instanci društvenog konteksta. Istina je da neki oblici ponašanja po sebi konstituiraju problem, ali performanse ponašanja su ono što se razumijeva kao problem. Razlika mora biti naglašena u analizi socijalnog konteksta i u načinu kako neka društva definiraju pojedine aktivnosti ili uvjete kao problem. Socijalni problemi su rezultat niza udruženih faktora i analiza tih faktora mora biti sistematski analizirana.

Tako, za određene dijelove populacije u tranzicijskom svijetu socijalna isključenost se ne smatra problemom, niti je to problem za aktere koji su prihvatili svjesno tu definiciju situacije kao svoj životni stil. Problem je definiran tek u široj društvenoj perspektivi, jer izabrana socijalna isključenost izaziva niz nepoželjnih stanja

koja se teško mogu kontrolirati. Ove divergentne perspektive, onih koji ne shvataju socijalnu isključenost kao problem, koriste definirana stanja kao prostor bezbolnog socijalnog kontinuuma.

Fenomenologija socijalne isključenosti indicira da je moguća radikalna distance ili pasivna tolerancija koja omogućava niz zloupotreba. Moguće je ovaj raspon analizirati i kroz definiciju socijalnog problema kao situacije koja je inkompatibilna sa vrijednostima značajnog broja ljudi koji smatraju da je neophodno situaciju radikalno ukinuti ili je riješiti na kompromisan način.

Pristup u analizi socijalnih problema i pripadajuće socijalne patologije snažno je obojeno uobičajenim koncepcijama koje se puno ne pitaju o uzročnicima stanja. Taj aspekt je poznat kao primijenjena analiza. Drugi pristup je fokusiran na socijalnu kreaciju socijalnih problema, kao predmeta istraživanja, i konsekvence socijalnih problema. U sociološkoj literaturi postoje dva principa kao kriterija po kojima:

- socijalni problem je bilo koja objektivna neugodna aktivnost ili set aktivnosti u koje je uključen značajan broj ljudi (masovna socijalna isključenost) i
- osnova definiranja je da su socijalni problemi i socijalna isključenost devijacije od uobičajenih i kulturalno definiranih normi vrijednosti i pravila u društvu.

Socijalni problemi, kao objektivni uslovi, znače da su neki fenomeni inherentno problematični za društvo ili pojedine grupe i da je takav fenomen percipiran kao problem od strane onih koji su zainteresirani da ga shvate. Ovaj pristup socijalnim problemima je utemeljen na ideji da je „povreda“ osnovnih kulturalnih orijentacija jednostavno „tu“ i da je treba rješavati.

Ima niz faktora koji pogubno utiču na stvaranje socijalnih problema, ali nisu tretirani kao socijalni problemi nego su konsekvence tretirane kao socijalni problemi (npr., gubitak posla smatra se izrazom ekonomskih kretanja i do te tačke to nije socijalni problem, ali posljedice jesu).

Osnovna pretpostavka u analizi socijalnih problema jeste da su to stanja koja sa velikom vjerovatnoćom uslovljavaju nastanak socijalne isključenosti. Ovaj pristup se ponekad naziva interpretativnom perspektivom. Analiza je fokusirana na vezu socijalni problem –socijalna isključenost u stvaranju fenomena koji imaju određene osobine, socijalne posljedice i povratno ga konstituiraju kao socijalni problem. Interakcionistički orijentirana

teorija dokazuje da socijalni problem nije samo objektivni uslov ili set objektivnih uslova, nego različite definicije problema. Npr., siromaštvo je nekada bilo stanje stvari za veliki dio populacije i nije definirano kao socijalni problem, ali danas jeste. Također, na početku industrijske ere ekološko zagađenje nije bilo socijalni problem, ali danas jeste. Ideja je da su neki socijalni problemi i prateća patologija socijalno iskonstruirani, ili kad su uočene posljedice kao nepoželjne. U teoriji je prisutan i prirodno historijski pristup socijalnom problemu gdje je historija problema shvaćena kao set nivoa koji funkcioniraju kao model. Riječ je o tome da pojedini događaji ili neugoda mogu trajati kroz životni ciklus pojedinca ili grupa i doživljavaju se kao realnost. Kao realnost, za subjekta ili grupe, pristupa se reformiranju ili neutralizaciji problema. U osnovi, riječ je o razvojnem momentu onih problema koje pojedinac ili grupa imaju. U pravilu, problemi nisu vidljivi na javnoj sceni, ali tek u kasnoj fazi bivaju otkriveni i definirani kao socijalni problem iako su, očigledno, postojali dugo. Problem je postao vidljiv tek kad su žrtve progovorile i kada je porasla svijest o problemu. Proces može biti shvaćen kao fenomen koji se pojavio, pretrpio i reagiralo se u određenom zrelom dobu sa nastojanjem da se izazove socijalna akcija koja bi imala za cilj da se fenomen do kraja kontrolira i procesuiru kako bi nestao kao problem.

Razvojni modeli socijalnih problema pripremaju socijalnu scenu da se zainteresiraju za detaljnije osobine samog problema. Ovaj proces sadrži periode razvoja socijalne svijesti o problemu i uglavnom je praćen zahtjevom za korektivnim zahvatima koji će rezultirati ili neutralizacijom problema ili nestankom. Proces može biti shvaćen kao činjenica da je fenomen zapažen kao niz događanja, i konačno se reagira na prirodu socijalnog problema. Većina problema zapaženi kao takvi na socijalnoj sceni, rezultiraju formaliziranjem postupaka borbe, ali fenomen često preživljava kao socijalni problem. Interes je sociologije da shvati i objasni unutarnju dinamiku socijalnog problema, neovisno od socijalnih stavova. Jako malo istraživanja je zaokupljeno objašnjenjem zašto jedan fenomen ima osobine socijalnih problema, dok drugi socijalni fenomeni to nemaju. U suštini, nedostaju dodatne analize unutrašnje dinamike konstituiranja socijalnog problema.

Pojava socijalnih problema po sebi zahtijeva analizu ponašanja i reakcije na fenomen. Konkretno, analiza mora nastojati da shvati kako neke aktivnosti ili ponašanja privlače pažnju, a neki ne. Socijalni fenomen, kao socijalni problem, tendira da se održava.

Pretpostavke za njegovo trajanje u prostoru i vremenu jeste znatan broj ljudi koji su njime obuhvaćeni. S druge strane, socijalni problem veže i niz socijalnih službi koje su zadužene za kontrolu problema.

Tako, socijalni fenomen u cijelosti veže ne samo grupe ljudi na koje se odnosi nego i institucionalne i dobrovoljno organizirana udruženja zainteresirana za suzbijanje problema. Niz je istraživanja dokazalo da i formalni sistemi podjednako učestvuju u fenomenu socijalnog problema (npr. kriminal je nezamisliv bez policije, psihijatrijska ustanova bez psihijatrijskog osoblja, bogati su bez siromašnih itd.).

Analiza socijalnih problema zahtijeva objektivan pristup koji je različit od uobičajenog stava javnosti o socijalnom problemu. To je ne samo zahtjev za objektivnošću i redukciji emocija, nego i redukciji onih uticaja koji mogu istraživanje snažno ideološki obojiti. Česta metoda je metoda sa učestvovanjem i historija sociologije bilježi nekoliko značajnih poduhvata uz pomoć tih istraživačkih strategija. Većina analiza tog tipa je konstatirala da socijalni problemi imaju socijalno značenje koje im je dodijeljeno kroz javno mnijenje, koje, ipak, u krajnoj instanci, nije kvalificirano da definira socijalne probleme.

Socijalni problemi imaju svoju „karijeru“. Ovaj pristup analizi nije vezan samo za pojedince nego i za fenomen koji ima niz osobina, poput dužine trajanja, uspješne ili neuspješne borbe s njim, ili, pak, da li je jako ili slabo naglašavan na socijalnoj sceni. Društvo nastoji da većinu socijalnih problema reducira na predvidljive kategorije, da ih kontrolira i učini ih kratkotrajnim. No, priroda socijalnih problema jednostavno ne dopušta kratkoročne strategije (npr., problem socijalne isključenosti je lokalno-regionalni problem, ali vremenom može prerasti u osobinu društva). Mnogi socijalni problemi su apsorbirani u dominantnu kulturu i time su prestali biti značajan socijalni problem, prerasli su u lični izbor. Razlog zbog kojeg socijalni problemi traju, između ostalog, jeste i u činjenici angažiranja znatne količine resursa upotrijebljenih za borbu protiv njega. Tretman socijalnih problema često zavisi od političke volje, stanja javnog mnijenja, ekonomije, snage društva da se odupre ili jednostavno odsustva volje da se problem riješi. Značenja socijalnog problema se također mijenjaju kroz izvjesne periode, pa ono što je nekada bio problem danas nije (npr. pojava nekih vrsta bolesti). Obrnuto, oni problemi koji su nekad smatrani nevažnim, danas su važni problemi (npr., migracije,

ekološko zagađenje i sl.). U suštini, svaki vremenski period ili blok vremena ima svoje socijalne probleme i ne korespondira sa drugim odsječcima vremena poput prošlosti i budućnosti. Priroda savremenih problema i pripadajuće socijalne isključenosti u suvremenom svijetu zbog produbljene kompleksnosti sadašnjeg trenutka, takvi su da moraju nužno korespondirati sa budućim rješenjima.

Historija socijalnih problema puna je neuspješnih ili promašenih akcija usmjerenih na suzbijanje i uočeno je da unutar samih socijalnih problema postoji neki oblici neformalne organizacije. Uglavnom, uzrok promašenih nastojanja suzbijanja socijalnih problema njihovo je nepoznavanje i *ad hoc* pristup. Kao što smo već naglasili, pripisana značenja socijalnom problemu od strane javnosti često predstavljaju neku vrstu alarma ili uzbune. Ovaj proces se kreće u nekoliko faza, od neraspoznavanja problema, ili odsustva brige o problemu, preko početka alarmiranja, mobilizacije resursa i stišavanja javne uzbune o problemu.

Odsustvo brige o problemu proizlazi iz nepoznavanja konsekvenci koje problem može izazvati. Početak alarmiranja javnosti o problemu javlja se onda kada je prepoznat kao nenormalan i kada mu se pripisuju razne konsekvence u vezi s njim. Socijalni problem, da bi se na njega reagiralo, mora biti u dovoljnoj mjeri proglašen problemom na osnovu čega bi se tražila i zahtijevala socijalna akcija. Posljedice problema su u prvom planu, tek potom sam problem. On se obično prezentira u ekstremnim slučajevima i predstavljen je u simboličkim kategorijama šta bi ti slučajevi mogli predstavljati u razvijenijim oblicima. Mobilizacija je organiziranje resursa u konkretnoj borbi sa problemom. Ovaj nivo predstavlja aspekt socijalne kontrole i poduzimaju se edukativni preventivni, i tretmanski postupci koji mogu biti shvaćeni kao socijalni odgovor na problem. Ako problem ne može biti suzbijen, strategije se mijenjaju te alternativni programi dobijaju mogućnost da se realiziraju. Stišavanja problema karakterizira mala ili nikakva socijalna briga o problemu. Za problem se može reći da je suzbijen onda kada se svede na minimalne i zanemarljive slučajeve. U ovom slučaju moguće su i drugačije definicije problema u zavisnosti od općih uvjeta (npr., u etnički izmiješanim zajednicama problem sukoba je uvijek definiran kao dezorganizirajući, ali u slučajevima otvorenog konflikta to se ne smatra problemom).

Suvremena interpretacija socijalne isključenosti kao socijalnog problema

U dokumentu Evropske Komisije pod naslovom *Socijalna Evropa* problem i pojam siromaštva je proširen, sa materijalnog aspekta na problem zdravlja, sigurnosti, ljudskih prava, pristupa tržištu rada i ojačavanje neformalnih mreža. Dokument naglašava da socijalna isključenost pojedinca i grupa može otpočeti sa dugoročnom nezaposlenošću, beskućništvom, neadekvatnom kvalifikacijom za tržište rada, diskriminacijom, polom, dobi, religijom ili kompleksnim promjenama izazvanim novim tehnologijama i oblicima komunikacije. Neki faktori mogu imati primarni značaj, a neki sekundarni i uglavnom djeluju udruženo na proces socijalne isključenosti. Isključenost može biti shvaćena kao “situacija koja uključuje nekoliko dimenzija deprivacija; vrstu siromaštva konstruiranu unutar strukture društva i nerelevantnu za vladajuću populaciju”.² Pojam socijalne isključenosti koindicira sa zapažanjem da je problem važan, očigledan i masovan, osobito za populacije koje su locirane u metropolisima.

Relativno dugo vremena je bila uticajna Peter Townsendova koncepcija siromaštva “... koja može biti shvaćena kao *relativna deprivacija* – pod kojom smatram odsustvo ili nedovoljnost one vrste prehrane, ugodnosti, standarda, usluga i aktivnosti koje su zajedničke ili uobičajene u društvu.”³

Townsend je upozorio na relativnu prirodu siromaštva, što znači da se različiti aspekti siromaštva izražavaju i kroz ograničen pristup participaciji u zajedničkim i uobičajenim praksama društva. U osnovi, radi se o tkz. distributivnom okviru raspodjele resursa i dobara.

Evropska Komisija, inspirirana relacionim aspektima siromaštva naglašenim u P. Townsendovim promišljanjima, donijela je slijedeće ključne odredbe o problemu i pojmu siromaštva i socijalnoj isključenosti, a to su:

- promijenjena je priroda razumijevanja novih oblika siromaštva i marginalizacije;
- situacija socijalnog isključenja je strukturalne prirode;

² Social Europe, Supplement 4/93, Directorate/ General for Employment, industrial Relations and Social Affairs: 7-9.

³ Townsend, P. (1979): *Poverty in the United Kingdom*, Harmondsworth: Penguin

- povećanje nesigurnosti povezano je sa ekonomskom krizom;
- niz drugih situacija isključenosti su izvedenice ekonomskih, tehničkih i socijalnih promjena karakterističnih za evoluciju industrijskih promjena;
- problem nije samo u sistemskom disparitetu klasa (up/down) nego i između standardiziranih komoditeta i onih koji su na rubu egzistencije (in/out).

Komisija proces socijalne isključenosti smatra dinamičkim, sa naglaskom na posljedice u njegovoj multidimenzionalnosti. To znači da razumijevanje nije isključivo fokusirano na ekonomsko stanje. Oblici socijalne isključenosti dešavaju se i u domenu isključenosti iz socijalnih promjena, praksi i prava socijalne integracije i identiteta, stanovanja, edukacije, općeg zdravstvenog statusa i pristupa uslugama. Navedene slabosti ili onemogućenosti često djeluju kumulativno i u perspektivi ne bivaju pogođeni samo ljudi nego i regioni. Multidimenzionalna fenomenologija isključenosti sugerira da je uzaludno rješavati jedan njen aspekt ukoliko ostali traju kao problematični. Uticaji socijalne isključenosti nisu homogeni i često ovise o prirodi i kulturi određenog regiona i to objašnjava zašto nije lahko doći do jednostavne definicije, ali se ona uglavnom odnosi na nemogućnost uživanja socijalnih prava, slabu organiziranost žrtava socijalne isključenosti, niskog samopoštovanja, općenito na sve one rizične faktore koji dugoročno djeluju i proizvode stigmatizaciju koja se širi u prostorima gdje žrtve žive.

Socijalna isključenost je za neke autore sporni koncept.⁴ Argumentacija za taj stav je da većina društava ima potencijal za socijalno uključivanje (social inclusion) i to je ono što je poznato pod pojmom socijalna kohezija, bez obzira na realnosti, poput klasne podjele društva. Osim toga, smatra se da je suviše pojednostavljena podjela na socijalno uključene – isključene. Podsjeća se, da socijalna isključenost referira na “alijenaciju” koja otvara mogućnost „dezalijenacije“ i povezivanja između onih koji su neuspješni i širih ekonomskih i političkih procesa i da se na taj način otvori mogućnost participacije ka moći općenito. U skladu s tom racionalom moguće je identificirati tri pristupa socijalnoj isključenosti:

⁴ Lister, R. (ed)(1996): *Charles Murray and the underclass*, London: IEA

- prvi, klasična liberalna ekonomija, koja je bazirna na političkoj ekonomiji tržišta kao datoј racionalnosti i razumijeva „suvišno, stanovništvo kao “podklasu“. Oni koji se nalaze u tom položaju su tržišno „nepotrebni“;

- drugi, inspiriran Durkheimovom idejom organskog društva i pripadajuće solidarnosti, odnosno kolektivističkom verzijom liberalizma koja je odnjegovana u idejama M. Keynesa, a referira političku kontrolu tržišta, iako je ono samo još uvijek osnovni oblik ekonomske organizacije;

- treći, odnosi se na marksističku perspektivu, klasnu i političku borbu radničke klase.

Savremeni oblici i iskustva uvećanih nestabilnosti socijalne sigurnosti, ekonomskih neizvjesnosti i rizika, intenziviraju socijalnu isključenost i to je ključni aspekt ove pojave u razvijenih industrijskih zemalja (postfordistička ekonomija). Na taj način se stvaraju hronične napetosti i stvara se set linija novih oblika isključenosti, kao i različite regionalne vrste socijalne isključenosti.

U literaturi je, dalje, poznat tkz. anglo-saksonski i francuski pristup razumijevanju siromaštva i socijalne isključenosti, a oba izvire iz različitih akademskih tradicija. Prvi ima relativno liberalnu perspektivu, a problem se rješava tako da se socijalna isključenost personalizira, a potom su na temelju kapaciteta osobe iznađu rješenja. U francuskoj verziji društvo je shvaćeno kao kompozitum koji je vođen od elita, ali unutar društva postoji moralni red i obaveze u okviru kojih se rješava pitanje isključenih.

Prema M. Geddesu,⁵ pojam socijalne isključenosti ima tendenciju da prepozna ne samo materijalne deprivacije siromašnih nego i njihovu nesposobnost da upotpunosti uvježbaju njihova socijalna i politička prava kao građana. Dalje, tamo gdje su ta prava reducirana tu je i socijalna kohezija u dobroj mjeri narušena. Kako pojam socijalne isključenosti postaje sve više važan, tako se otvaraju nove teorijske perspektive razumijevanja. Pravci analize su usmjereni na:

- defokusiranje sa prihoda i troškova na širu multidimenzionalnu oštećenost i neuspjeh;
- defokusiranje statične slike stanja deprivacija ka dinamičkim analizama procesa;

⁵ Geddes, M. (1955): Partnership against poverty and exclusion? Bristol: Policy Press

- defokusiranje sa individualnih slučajeva ka prepoznavanju da se neuspjesi i isključenosti odnose i na šire zajednice i regione.

Priroda socijalne isključenosti izražava se i kroz prostornu dimenziju. Tako, A. Madanipour⁶ smatra da globalne promjene induciraju specifičnost promjena u svakoj pojedinačnoj zemlji evropskog Zapada, zatim, razvoj novih oblika urbane organizacije kao odnos između države, tržišta i civilnog društva i na kraju konkretne oblike prostorne socijalne isključenosti. Mjesto življenja (living in a place) je kriterij varijabla prepoznavanja pojedinih grupa da participiraju u socijalnim aktivnostima koje ih kvalificiraju kao socijalno uključene / isključene. Prostorne činjenice konstruiraju suptilne barijere za distanciranje različitih pojedinih grupa na „njihovom mjestu“.

Važan aspekt prostorne socijalne isključenosti su modeli i konfiguracije organizacionih resursa pojedinih susjedstava. Koncept „stanovanja“ se odnosi na kompleks socijalnih aktivnosti koje karakteriziraju „living in a place“. U tom diskursu nameće se nekoliko važnih tematskih problema:

- uloga socijalnih modela u različitim sistemima;
- uloga nevladinih organizacija;
- podjela između centralnih i lokalnih odgovornosti;
- socijalna konstrukcija reciprociteta i devijantnih pojava i
- uloga stanovanja.

Regije i lokalne zajednice igraju važnu ulogu u prenosu i oblikovanju vanjskih uticaja na one ljude koji sebe razumijevaju kao socijalno isključene. Različite analitičke dimenzije pomenutih tema mogu objasniti kako se oblikuje uticaj globalnih ekonomskih promjena na ona domaćinstva na koja te promjene negativno djeluju i produbljuju dalju socijalnu izolaciju

Socijalna isključenost, dalje, ima normativnu komponentu u relaciji spram “kulturalne integracije“ ili „socijalne participacije“. To ne znači jednostavno da jedna grupa isključuje drugu, nego da u društvu neke grupe osjećaju socijalne granice kao barijere sprečavajući ih da uzmu puno učešće u ekonomskom, socijalnom i kulturnom mainstreamu u društvu u kojem žive. Radi se o moralnim pitanjima i valorizaciji nekih oblika ponašanja, koja

⁶ Madanipour, A. et al (eds.)(1998): *Social Exclusion in European Cities*, London, Philadelphia: Jessica Kingsley.

uključuju i analizu specifičnih situacija u kojima se proces socijalne isključenosti manifestira i imaju značenje moralnosti. Postavlja se pitanje kako menadžment prostora može doprinijeti socijalnom isključenju i potvrđuje se hipoteza da je to multidimenzionalni proces. Udruženo djelovanje faktora socijalne isključenosti u konačnici formira prostornu činjenicu kao dovršen proces.

Na kraju, tamo gdje su ljudi u nemogućnosti da artikuliraju socijalna prava, trpjet će štete izazvane u raznim nivoima njihove egzistencije, osobito ekonomskoj, a potom u obrazovnoj, socijalnim uvježbanostima, novom zaposlenju, stanovanju i kvalitetu komšiluka – ukratko u disparitetu distribucije životnih šansi.

LITERATURA

- Hadden, C. Stuart and Lester, Marilyn (1976): *Looking At Society's Troubles: The Sociology Of Social Problems*, in: Zimmerman, H. Don, D. Wieder, Lawrence, Zimmerman, Siu (ed.), *Understanding Social Problems*, New York, Praeger Publishers, p: 5-19.
- Townsend, P. (1979): *Poverty in the United Kingdom*, Harmondsworth: Penguin
- Lister, R. (ed)(1996): *Charles Murray and the underclass*, London: IEA
- Geddes, M. (1955): *Partnership against poverty and exclusion?* Bristol: Policy Press
- Madanipour, A. et al (eds.)(1998): *Social Exclusion in European Cities*, London, Philadelphia: Jessica Kingsley.
- Social Europe, Supplement 4/93, Directorate/ General for Employment, industrial Relations and Social Affairs: 7-9.

الأستاذ الدكتور شعباني علي صبري، كلية علوم الإجرام، جامعة سراييفو

العزلة الاجتماعية صورة جديدة للتهميش

خلاصة البحث

يدرس هذا البحث نشأة مصطلح "العزلة الاجتماعية" ويرى الباحث الفقر المنتشر السبب الرئيس لظاهرة العزلة الاجتماعية. والفقر يسبب النتائج السلبية الأخرى مثل فشل الإصلاحات الاجتماعية، وعدم استقرار المجتمع. ويرى الباحث أن العزلة مشكلة اجتماعية ويحلل ردود الأفعال والإجراءات المتخذة في سبيل تجاوزها. وبالتحليل نرى أن بعض الأفعال تجذب الأنظار وبعضها لا. المشكلة الاجتماعية تميل إلى الاستمرار وتعتمد في ذلك على كثرة الأشخاص الذين تحويهم. ومن جانب آخر المشكلة الاجتماعية تستلزم المتابعة من قبل عديد من المؤسسات الاجتماعية. ويذكر البحث في النهاية النتائج المسجلة في مجال العزلة الاجتماعية.

SOCIAL ISOLATION: NEW FORM OF MARGINALIZATION

Summary

This paper discusses the genesis of the idea of social isolation and the author considers that mass poverty is the key potential for starting social isolation. The universe of poverty variable does not end only with the beginning of social isolation, but it also has some other implications like social reforms failure, small social capital, and low rate of social thrust. The further text elaborates sociological status of social isolation through social issues phenomena. The author's view is that social isolation is the aspect of a social issue. The emergence of social issues itself a behavior analysis and a reaction to the phenomena. Concretely, through an analysis, we must try to understand the way some activities attract attention while some other do not. A social phenomenon, as a social issue, tends to maintain itself, and an assumption for its continuance in space and time is a certain number that it includes. On the other hand, social issue also involves a number of social services that are in charge of the issue control. The paper ends discussing the recent insights into the idea of social isolation.

Key words: poverty, social isolation, social issues